

HOORNE EN DE HERVORMING

DOOR

J. BAAS

I. OPVATTINGEN OVER HOORNES GEZINDHEID TEN OPZICHTE VAN DE HERVORMING

Toen in november 1566 de Franse gezant aan het Spaanse hof, De Forquevaux, verslag uitbracht over de troebelen in de Nederlanden, deelde hij mede, dat de Graaf van Horne beschouwd werd als een van de kapiteins der Calvinisten ¹⁾. Daarentegen gaf Alva, toen hij de terechtstelling van Egmond en Horne voor Philips II beschreef, te kennen, dat beiden zeer Katholiek gestorven waren ²⁾. Met deze tegengestelde getuigenissen geraken we meteen in de problematiek van Hoornes gezindheid tot de Hervorming en de hervormden.

Was Horne Protestant of althans Protestants gezind en werd hij vlak voor zijn dood weer goed Katholiek? Of was hij altijd Katholiek geweest?

In het Spaans-Katholieke kamp verdacht men Horne stellig van

¹⁾ L. P. Gachard, *La bibliothèque nationale à Paris*, Brux. 1875, p. 216, 217.

Voor enkele dikwijls geciteerde bronnenuitgaven zijn de volgende afkortingen gebruikt: CGr. — E. Pouillet, *Correspondance du Cardinal de Granvelle*, Brux. 1877-1881, T. I, II, III.

CM., T. I, II, III. — L. P. Gachard, *Correspondance de Marguerite d'Autriche, duchesse de Parme*, Brux. 1867-1881, T. I, II, III.

CM. T. IV, V, VI — R. C. Bakhuizen van den Brink, J. S. Theissen en H. A. Enno van Gelder, *Correspondance française de Marguerite d'Autriche, duchesse de Parme, avec Philippe II*, Utr. 1925, 1941, 1942. T. I, II, III.

CPh. — L. P. Gachard, *Correspondance de Philippe II sur les affaires des Pays-Bas*, Brux. 1848, T. I, 1851, T. II.

Ded. — *La Deduction de l'innocence de messire Philippe Baron de Montmorency, conte de Hornes*, sept. 1568.

Resp. — Het antwoord van Horne op de tenlastelegging, verdeeld in een aantal artikelen. Dit antwoord komt voor in Ded., in de Nederlandse vertaling van Ded.: *Bewijsinghe*, in Strada, *Supplement*, in *Procès criminels des contes d'Egmont, du prince de Horne et autres seigneurs Flamands*, 1753 en bij Bor.

Rfbg. — Baron de Reiffenberg, *Correspondance de Marguerite d'Autriche, duchesse de Parme, avec Philippe II*, Brux. 1842

Suppl. — F. Strada, *Supplement à l'histoire des guerres civiles de Flandres sous Philippe II*, 1729, T. I et II.

²⁾ Rfbg., p. 252.

Protestantse gezindheid. Margaretha van Parma, de landvoogdes, koesterde grote argwaan, die nog versterkt werd door Hoornes handelen in 1566 ¹⁾. Granvelle luisterde met aandacht naar de verhalen, die de kwaadsprekende Morillon over Hoorne wist te vertellen en dat was niet veel goeds ²⁾. Maar bij de ketters gold Hoorne als één van de leiders, als één van de beschermers van de nieuwe leer. Hij zou van hun partij zijn en hen in hun acties volledig ondersteunen ³⁾. Hoorne zelf heeft steeds tegengesproken, dat hij het oude geloof verlaten zou hebben. Meer dan eens betuigde hij zijn trouw aan de Katholieke Kerk. In zijn antwoord op de punten van aanklacht verklaarde hij nogmaals, dat hij alles in het werk gesteld had om de Katholieke godsdienst te onderhouden ⁴⁾.

In de geschiedschrijving van de opstand heerst evenmin eenstemmigheid. Wij laten hier buiten beschouwing de antipapistische brochure over Hoorne van Carpentier Alting, die Hoorne voorstelt als een van de grondleggers van de Hervorming in de Nederlanden ⁵⁾. Bakhuizen van den Brink is wel niet absoluut in zijn oordeel; hij spreekt van den m.i. Protestantsen Graaf van Hoorne ⁶⁾. Verspreid door zijn werk voert hij daarvoor de bewijsplaatsen aan ⁷⁾. De voorzichtige Fruin zegt alleen, dat Hoorne zich nooit vóór de Hervorming heeft verklaard ⁸⁾. Hiermee bedoelt hij, dat Hoorne altijd uiterlijk Katholiek is gebleven. Over zijn innerlijk leven spreekt hij niet. Schillings in zijn levensschets van Hoorne schrijft, dat Hoorne altijd trouw is gebleven aan God en Koning; dat wil zeggen Katholiek gebleven is ⁹⁾. Rachfahl ziet Egmond en Hoorne

¹⁾ CPh., T. I. p. 467.

²⁾ CGr., T. I, p. 128, 489, 493, 523, T. II, p. 37, 81, 98, 175, 187, 190, 277, 310, 332, 380 sv., 398, 488 sv., 522, 531, 655, 659.

³⁾ CPh., T. I p. 435; CM., T. IV p. 291; CGr., T. II p. 187, 190, 655, 659; Ch. Paillard, *Papiers d'Etat et documents inédits pour servir à l'histoire de Valenciennes pendant les années 1566 et 1567*, in *Mémoires historiques sur l'arrondissement de Valenciennes*, 1878, T. VI, p. 73, 74; E. de Coussemaker, *Troubles religieux du XVIe siècle dans la Flandre maritime*, Bruges 1876, T. IV, p. 80 sv..

⁴⁾ Resp. art. 38; zie ook CPh., I p. 38.

⁵⁾ J. H. Carpentier Alting, *Episoden uit het leven van Filips van Montmorency, graaf van Hoorne*, Purmerend 1852.

⁶⁾ R.C. Bakhuizen van den Brink, *Cartons vor de geschiedenis van den Nederlandschen vrijheidsoorlog*, 's-Gravenh. 1891, Dl. II blz. 58; R.C. Bakhuizen van den Brink, *Studiën en schetsen over Vaderlandsche Geschiedenis en Letteren*, 's-Gravenh. 1913, Dl. V, blz. 90.

⁷⁾ Bakhuizen van den Brink, *Cartons*, Dl. blz. 58. noot 1; *Stud. en Schets.*, Dl. V, blz. 93-97, 126, 133, 144 n. 1, 148 vlg..

⁸⁾ R. Fruin, *Verspreide Geschriften*, 's-Gravenh. 1903, Dl. VII, blz. 117.

⁹⁾ A. Schillings, *Philips van Montmorency, graaf van Hoorne*, in *Tijdschrift voor Geschiedenis*, 1928, jrg. 28, blz. 327.

als martelaren voor hun overtuigingen – die niet Protestants waren, maar gematigd humanistisch-irenisch gekleurd Katholiek¹⁾. Enno van Gelder sluit zich hierbij aan, wanneer hij Hoorne Cassandriaan noemt²⁾.

Uit dit vluchtig overzicht van de meningen over Hoorne bij tijdgenoten en geschiedschrijvers, is duidelijk, dat het niet eenvoudig is om Hoornes houding ten opzichte van de hervormden en de Hervorming te bepalen.

II. PROBLEMEN WAARVOOR DE 16e-EEUWSE ADEL IN DE NEDERLANDEN ZICH GESTELD ZAG

Evenwel, voordat we de vraag naar Hoornes optreden in religiosis bezien, is het noodzakelijk de aandacht te vestigen op de problemen, waarvoor de adel in de 16e eeuw in de Nederlanden zich zag gesteld. Het waren er twee: Een staatkundig-maatschappelijk en een kerkelijk religieus probleem.

De nieuwe tijd had de Middeleeuwse standenmaatschappij ondergraven. Had de adel vroeger een zinvolle taak te verrichten gehad, nu werd deze hem meer en meer ontnomen. Eens leefde de adel aan het hof van de landsheer en gaf aan dat hof glans, of ook leefde hij op het landgoed, zijn bestuurstaak meer of minder goed verrichtend. In tijden van oorlog nam hij de legerleiding op zich. Maar onder de regering van Philips II waren de toestanden grondig gewijzigd. Reeds de Bourgondische vorsten hadden in hun streven naar centralisatie gebruik gemaakt van juridisch geschoolde ambtenaren voor het verrichten van de bestuurstaak. Hierdoor werd aan de adel een gedeelte van het werk ontnomen. Aan het hof schitterde hij echter nog in volle pracht. Karel V vertoefde veel buitenlands, hetgeen wel iets aan de luister van het Hof in Brussel ontnam, maar dit werd vergoed, doordat hij de Nederlandse seigneurs en gentilhommes kon gebruiken in leger en diplomatie. Sedert het vertrek van Philips uit de Nederlanden was de adel haast werkloos. Het hof was verdwenen, de vrede was gesloten, zodat hem geen bevelhebberschap kon worden opgedragen; bij het bestuur werd meer en meer gebruik gemaakt van intellectuelen. De adel zelf verbeterde

¹⁾ F. Rachfahl, *Wilhelm von Oranien und der niederländische Aufstand*, 's-Gravenh. 1924, T. III, S. 357.

²⁾ H. A. Enno van Gelder, *Hoorne*, in *Encyclopaedie Winkler Prins*, Amst. 5e dr., Dl. X, blz. 804.

de toestand niet door een losbandige levenswijze. Integendeel! Er was slechts één mogelijkheid om uit deze impasse te geraken. Een volledige omschakeling, een algehele aanpassing aan de nieuwe maatschappij, dat betekende in wezen een verloochening van de adeltraditie. Maar deze aanpassing was een kwestie van to be or not to be. De moeilijkheid voor de adel werd nog vergroot, doordat geenszins duidelijk was welke maatschappij zich uit de oude Middeleeuwse standenstaat zou ontwikkelen: Een absolutistische of een burgerlijk-democratische. In hoeverre de Graaf van Hoorne er in geslaagd is deze vraagstukken voor zich persoonlijk op te lossen, zullen we zien.

Aan het staatkundig-maatschappelijk probleem was annex een kerkelijk-religieus probleem. In vroeger tijden was de adel altijd opgetreden als de machtige beschermer van de Kerk, van de éne Katholieke Kerk. Maar in de 16e eeuw was die eenheid gebroken, er kwamen toen twee kerken. Aanvankelijk was het voor de adel in de Nederlanden mogelijk de groei van die nieuwe religie te negeren, maar tenslotte ging dat niet meer. De Hervorming kreeg in omvang en in kracht een te grote betekenis. Het persoonlijk levend geloof van de kettters dwong ook de Katholieken zich rekenschap te geven van de zin van hun geloofshouding. De Hervorming bracht de mensen er toe kleur te bekennen. De religieuze vragen werden centraal gesteld voor ieder, ook voor de edelen. Dit bevreesde hen. Zij waren gewend aan een eeuwenoude taakverdeling. Het beantwoorden van de religieuze vragen hadden zij altijd overgelaten aan de Kerk. De Kerk zorgde voor hun zieleheil, zij zorgden voor de politieke bescherming van de Kerk. En in de toenemende spanning werd hun plotseling de persoonlijke vraag gesteld, wat zij wilden zijn: Katholiek of Protestant. Zij begrepen deze nieuwe probleemstelling niet; zij bleven nog vasthouden aan hun zuiver politieke instelling, aan het zich niet bemoeien met religieuze vragen. Dat ging goed tot het jaar 1566. Toen moesten zij, indien zij tenminste met de tijd mee wilden gaan, persoonlijk tussen Katholicisme en Protestantisme kiezen. Ook Hoorne moest dit.

III. HOORNE ALS GRAND SEIGNEUR

Philips van Montmorency, de graaf van Hoorne, leefde geheel in de sfeer van hof en adel. Geboren te Nevele in Vlaanderen, om-

omstreeks 1524 ¹⁾ kwam hij al jong aan het hof van Karel V. Hij maakte met de keizer en zijn zoon verschillende reizen door Duitsland en de Nederlanden. Hij werd commandant van een compagnie boogschutters, trad toe tot de Orde van het Gulden Vlies, werd aangewezen tot Stadhouders van Gelderland. Philips wenste dat de Graaf hem, na zijn vertrek uit de Nederlanden, volgde. In Spanje werd Hoorne, die ondertussen tot Admiraal was benoemd, lid van de Raad van State aldaar en superintendent voor de Nederlandse zaken. Weidse titels voorwaar, maar invloed op de zaken had hij vrijwel niet. Toen hij in 1561 in de Nederlanden terugkeerde ²⁾, werd hij ook in Brussel lid van de Raad van State. De Koning kon hem deze functie niet onthouden ³⁾.

Hoorne was edelman, seigneur, chevalier. Temidden van zijn gelijken voelde hij zich thuis. De groten in den lande behoorden tot zijn familie- en kennissenkring ⁴⁾. Bij voorkomende gelegenheden nam hij deel aan hun feesten ⁵⁾. Ook op zijn eigen huis te Weert vertoonde hij de pracht en praal, zo kenmerkend voor de oud-Bourgondische adel. Bij het huwelijk van zijn zuster Maria werd er op de markt te Weert drie dagen achtereen van 's middags 12 uur tot 's avonds 9 uur een toernooi, het ridderspel bij uitnemendheid, gehouden ⁶⁾. En hoe staat hij niet afgebeeld op het schilderij in het Rijksmuseum, in blinkend borstkuras, de hand aan het zwaard, de gevederde helm naast zich ⁷⁾! Een zekere ruwheid was hem eigen. Hij kon tafelgenot en dronkenschap verdedigen, en dat niet alleen in „Weinlaune" ⁸⁾. Hoorne was niet altijd even voorzichtig met zijn woorden. In een moment van opvliendheid kon hij wel eens dingen zeggen, die hij niet tenvolle kon verantwoordden ⁹⁾. Dit adellijk leven in Brussel en in de huizen

¹⁾ Rachfahl, *Wilh. v. Oranien*, T. III, S. 204 n. 2.

²⁾ CM., T. II p. 10.

³⁾ CM., T. I p. 522, 527.

⁴⁾ Floris van Montmorency, baron van Montigny was zijn broer; de graven Anton van Hoogstraten en Peter Ernest van Mansfeld waren zijn zwagers. Oranje was zijn aangevroude neef.

⁵⁾ Zo was Hoorne aanwezig bij de doop van de oudste dochter van Oranje, 12 dec. 1553 (Groen van Prinsteren, *Archives*, T. I. p. 32).

⁶⁾ Ch. Creemers, *Kronyk uit het klooster Maria-Wijngaard te Weert, 1442-1587*, in *Publications de la société historique et archéologique dans la duché de Limbourg*, 1875, T. XII, p. 156; zie ook de feesten bij het huwelijk van Montigny, A. Pinchart, *Mémoires de Pasquier de la Barre et de Nicolas de Saldoyer*, Brux.-La Haye 1859, T. I, p. 11 svv..

⁷⁾ Een oude copie naar A. Moro, 1562.

⁸⁾ Resp., art. 25.

⁹⁾ Hoorne was zich van deze karaktertrek bewust, getuige zijn woorden tot Margaretha

van zijn vrienden bracht grote onkosten met zich, groter dan de inkomsten van de Graaf waren. Daarbij kwamen nog de talrijke, aanzienlijke uitgaven in dienst van de vorst, want de edelen werden niet voor de diensten, die zij voor de vorst verrichtten, betaald. Zij moesten deze voor eigen rekening nemen. Hoorne ook, en dit alles ging ver boven zijn financiële draagkracht. Hij was volkomen geruïneerd, waarschijnlijk de enige onder de seigneurs. In Antwerpen had hij zijn crediet verloren, haast al zijn bezittingen moest hij verpachten ¹⁾. Die financiële nood had Hoorne tot nadenken moeten stemmen, hij had moeten inzien dat de gulden tijd voor de adel voorbij was. De adel was niet meer de eerste gezagdrager; ambtenaren werden nu dienaren van de vorst. Het was de tijd om het roer om te gooien, om zich bij de gewijzigde omstandigheden aan te passen. Maar hij deed het niet, hij bleef zich seigneur gevoelen en gedroeg zich als zodanig. De aloude adeltraditie was te diep in hem geworteld. En in plaats van om te schakelen, ging hij mokken. Als een verwend kind, dat zijn zin niet krijgt, trok hij zich telkens terug uit de politiek op zijn huis te Weert. En boze brieven schreef hij vandaar naar Spanje, klagend, dat zijn diensten niet beloond werden ²⁾. Op een tegemoetkoming van Philips mocht hij toch zeker rekenen. Maar Philips hielp niet, ook niet toen Hoorne zijn secretaris Alonso de Lalloo naar Madrid had gezonden om daar de belangen van zijn meester te behartigen. Zo was Hoorne met hart en ziel seigneur, zowel tegenover de andere groten, als tegenover Philips, aan wie hij niet vergeven kon, dat deze hem niet overeenkomstig zijn seigneuriale waardigheid behandelde.

IV. HOORNE EN DE HERVORMING TOT 1566

De vraag naar Hoornes verhouding tot de Hervorming kreeg in 1561 een zekere actualiteit, doordat het militante Calvinisme toen overal van zich liet spreken. Chanteries en effracties kwamen meer

na de eedsaflegging: „s'excusant oultre que, s'il avoit quelque fois trop librement parlé ou oultrement dict quelque chose qu'il ne convenoit, ce n'avoit esté par mauvais vouloir, mais par quelque passion et mescontement, et plusieurs choses semblables". Rfbg., p. 238.

¹⁾ Over Hoornes financiën: Rachfahl, *Wilh. v. Oranien*, T. I, S. 269, 270, met literatuur.

²⁾ Hoorne kan haast geen brief naar Spanje zenden, of hij verzoekt om een koninklijke gratificatie. Zie o.a. Ded. p. 303-323, 389, CPh., T. I, p. 386, 487, CGr., T. I, p. 332.

dan eens voor, preken werden gehouden voor talrijke toehoorders. De hervormingsbeweging begon een politiek vraagstuk te worden. De gouverneurs der steden en der gewesten moesten zich er mee bezig houden, evenals de leden van de Raad van State en de ridders van het Gulden Vlies. Ook van Hoorne werd in dezen een beslissing gevraagd, hij moest zijn houding bepalen tegenover de zich snel verbreidende nieuwe leer. Toch merken we niet, dat hij zich bewust was van de betekenis van het nieuwe in kerkelijke zaken. Integendeel. Er is een andere kwestie, die vooral zijn aandacht heeft, n.l. het verzet tegen Granvelle en de invoering van de nieuwe bisdommen.

Toen Hoorne in december 1561 van zijn verblijf in Spanje te Brussel teruggekeerd was, vernam hij, dat Oranje en Egmond aan de Koning een brief hadden gezonden, waarin zij hun bezwaren tegen het bestuursbeleid van Granvelle hadden uiteengezet. Hij sloot zich dadelijk bij hen aan en schreef de Koning een brief, waarin hij de vorst wees op de moeilijkheden, die met de Fransen en de Duitsers konden ontstaan door de invoering van de nieuwe bisdommen ¹⁾. Maar de eigenlijke reden van zijn verzet tegen de nieuwe kerkelijke indeling noemde hij den Koning niet. Die kreeg Philips' secretaris Erasso te horen: „le Cardinal le commande tout, et si les choses vont mal, S.M. n'impute la coulpe à autruy sinon à luy seul” ²⁾. Granvelle was van alles de schuld en daarom kantte hij zich ook zo scherp tegen het nieuwe episcopale stelsel. De strijd van Hoorne tegen Granvelle en de bisdommen was persoonlijk geladen. Zij waren al van ouds vijanden. Hoorne zelf dateerde deze vijandschap al van ongeveer 1548 ³⁾, maar wij weten er niet meer van. Strada vermeldt dat de haat van Renard tegen de Kardinaal overgeslagen is op Hoorne ⁴⁾. Hoe dit ook zij, de tegenwerking van Granvelle tegen Hoornes benoeming tot gouverneur van Gelderland was voldoende om de haat van de Graaf op te wekken of te versterken ⁵⁾. Immers Hoorne had zeer gaarne deze functie aanvaard om daardoor zijn financiën op orde te kunnen brengen. De persoonlijke geladenheid tegen Granvelle bracht Hoorne tot

¹⁾ Brief van 19 december 1561; zie Ded., p. 303 svv..

²⁾ Brief van 19 december 1561; zie Ded., p. 375 sv.

³⁾ Resp., art. 2.

⁴⁾ P. F. Strada, *De Thien eerste boeken der Nederlandsche oorloge*, Amst. 1646, Dl. I, blz. 108.

⁵⁾ Strada, *a.w.*, Dl. I, blz. 49.

een activiteit, die hem van nature niet eigen was. Hij werd een van de voormannen van het verzet tegen de Kardinaal, zo hij er niet de leider van was. Hij is voortdurend actief, hij verbleef in Brussel voor onderhandelingen, hij legde contacten met de andere seigneurs. En toen Oranje, Egmond en Hoorne in juli 1563 nogmaals een brief schreven over de toestanden in de Nederlanden, waarbij ze dreigden hun posten te verlaten, voelde Hoorne zich geroepen in een persoonlijke brief aan Philips zijn standpunt te accentueren ¹⁾. Een overmaat van ijver.

In de strijd van Hoorne tegen Granvelle en de Bisdommen, merken we niets van sympathie voor de Hervorming of de hervormden ²⁾. Deze beweging lag toen nog geheel buiten het gezichtsveld van de Graaf. Hij wist van zeer nabij van haar bestaan af, maar zij had niet de minste invloed op de richting van zijn politiek streven. Hij betuigde aan de Koning dat de seigneurs klaar stonden om de religie te doen onderhouden ³⁾. Voor Hoorne was enkel de oude haat tegen Granvelle de motor van zijn politieke activiteit in de jaren 1561 tot 1564.

Toen Granvelle in maart 1564 vertrokken was, was er voor Hoorne de aardigheid grotendeels af. Wel verscheen hij in de vergaderingen van de Raad van State, maar hij bleef in de volgende tijd meer schuilen achter Oranje en Egmond. En toen de zaken niet gingen zoals zij wensten, kwam ook weer de oude wrok van Hoorne over de behandeling door de Koning aan het licht. Nog altijd had hij niet de genoegdoening ontvangen, die zijns inziens Philips II hem verschuldigd was. Mokkend trok hij zich terug in Weert, vanwaar hij in januari 1566 zijn secretaris Alonso de Laloo naar Spanje zond ⁴⁾.

Hoewel het uit zijn politiek optreden niet bleek, was Hoorne toch in nauw contact gekomen met enkele hervormden. Zijn vrouw Walburgis van Nieuwenaar en zijn moeder Anna van Egmond, waren hartstochtelijk de nieuwe leer toegedaan. Zij hielden op het huis te Weert zelfs een predikant en trokken er in het troebeljaar

¹⁾ Brief van 4 aug. 1563; Rachfahl, *Wilh. v. Oranien*, T. II, S. 306, Ded. p. 307, CPh., T. I, p. 261 sv..

²⁾ Uit een brief van Margaretha aan Philips (13 maart 1563) geeft Gachard het volgende excerpt: „Quoi qu'elle ne puisse dire qu'aucun des seigneurs ne soit pas bon catholique, elle ne voit pour tant pas qu'ils procédent dans les matières religieuses, avec toute la chaleur qui serait nécessaire". CPh., T. I, p. 240.

³⁾ Fruin, *Verspr. Geschriften*, Dl. VII, blz. 119, CPh., T. I, p. 262.

⁴⁾ Brief aan Philips, 8 jan. 1566, CPh., T. I, p. 386, Resp., art. 21.

met hun „geuzenpaep” op uit om in de omgeving de nieuwe leer te verbreiden ¹⁾. Maar Hoorne was het met de beide vrouwen niet eens, want de kerkelijke en religieuze zaken lieten hem onverschillig. Hij bemoeide zich er niet mee, hij had er ook geen verstand van. Hoornes indifferentisme vond zijn oorsprong in de onbekendheid met en in de geringe belangstelling voor alles, wat met de godsdienst te maken had. Hij beseftte niet, dat de Reformatie de mensen in hun diepste wezen kon aangrijpen, dat zij een algehele revolutie in de ziel kon veroorzaken. Hij, Philips van Montmorency, de graaf van Hoorne, Admiraal, ridder van het Gulden Vlies, hij leefde in zijn eigen wereld, in een wereld van ridderideaal en adeltrots. Het drong niet tot hem door, dat een nieuwe grenslijn tussen de mensen de oude had weggevaagd; die van Katholiek en ketter kwam in de plaats van adel en niet-adel. In de kentering der tijden bleef Hoorne trouw aan het oude Bourgondische ridderideaal. Toen dan ook in 1564 in de Raad van State werd gesproken over de afkondiging van de besluiten van Trente, verklaarde Hoorne zijn mening niet te kunnen zeggen, omdat hij van zulk soort zaken geen verstand had ²⁾.

V. HOORNE TEGENOVER COMPROMIS EN BEELDENSTORM

Het jaar 1566 werd het beslissende jaar. De Reformatie had velen gewonnen voor de nieuwe leer. Overal waren kleine en grote gemeenten ontstaan, die ook onderling reeds met elkaar contact gezocht hadden. Het religieuze vraagstuk drong zich onweerstaanbaar naar voren als het belangrijkste probleem. Nu moest ook de adel zijn houding er tegenover bepalen, of hij wilde of niet.

Hoorne verbleef, zoals we al gezien hebben, de eerste maanden van 1566 op zijn huis te Weert. De gisting onder de edelen, de vorming van het Compromis ging buiten hem om. Hij hoorde er pas van, volgens zijn eigen zeggen, toen hij in maart met Oranje en anderen samensprak over de zaken des lands ³⁾. Maar ook toen nog bleef hij apathisch. Hij stelde zich niet, zoals Oranje deed, met de Geconfedereerden in verbinding, hij liet de zaken zoals ze gingen, hij werkte er niet aan mee, hij keerde zich er ook niet tegen, hij

¹⁾ Zie over de gedragingen van de beide gravinnen, Creemers, *Kronijk Maria-Wijngaard te Weert*, verder ook CPh., T. I, p. 469.

²⁾ Rachfahl, *Wilh. v. Oranien*, T. II, S. 449.

³⁾ CPh., T. I, p. 403; Resp., art. 14, 19.

deed niets dan terugkeren naar zijn huis te Weert. Ja, het wordt haast eentonig, maar Hoorne bleef zitten mokken, hij wilde eerst wachten op het antwoord van de Koning, op het verzoek dat door zijn secretaris de Laloo werd overgebracht. Eerst eerherstel, eerst gratificatie van de Koning, dan pas wilde hij weer meewerken in de politiek.

Maar de Landvoogdes, Margaretha van Parma, dacht er anders over. Zij riep hem naar Brussel om te overleggen over het aanstaande verzoekschrift der edelen. Hoorne weigerde te komen. Margaretha riep opnieuw, tot vijf keer toe en toen eindelijk was de nukkige Graaf genegen aan haar verzoek te voldoen. Dinsdag 26 maart was hij in Brussel¹⁾. 28 maart werd de grote vergadering gehouden, waarop Margaretha het advies van haar raadgevers vroeg over het ontvangen van de edelen en over het antwoord op het door hen aan te bieden smeekschrift. Het laatste was het belangrijkste. Moest zij toegeven of moest zij hun wensen afwijzen? Zij zelf zag de ernst van situatie in den lande en voelde het meeste voor toegeven. Zij hoopte dat er daarna wel weer gelegenheid zou komen om alles in de oude toestand terug te brengen. Oranje wilde ook toegeven. Hij achtte, dat de wensen van de Geconfedereerden met het landsbelang overeenkwamen. Hoorne onderscheidde zich niet van Margaretha en Oranje in zijn conclusie, maar de beweegredenen, die hem daartoe leidden, waren heel andere. Hij ging niet in op de wezenlijke inhoud van het verwachte smeekschrift, zoals Viglius en Oranje. Zijn betoog kwam er op neer, dat als men toegaf in de afschaffing van de inquisitie, in de verzachting van de plakaten en in de afkondiging van een algemeen pardon, alles van zelf wel weer in orde zou komen²⁾. Hoorne begreep in wezen niet waar het om ging. Hij doorzag niet, dat achter dit Compromis de kracht van de Hervorming werkzaam was. Deze kracht was nog wel verheld, want het merendeel van de geconfedereerde edelen behoorde tot de Katholieke Kerk, maar was toch voor een scherp waarnemer te onderkennen. Zij zou niet eerder tot stilstand komen, voordat het staatsbestuur gerevolveerd zou zijn. Hoorne meende te doen te hebben met een aantal ontevredenen, die weer tevreden zouden

¹⁾ Brieven van 13, 19, 20, 21 en 23 maart 1566. Ded., p. 331, 350 svv.; CM., T. V, p. 167 sv.; zie ook, Bakhuizen van den Brink, *Cartons*, Dl. II, blz. 45 noot 1.

²⁾ CPh., T. I, p. 403: „il (scil. Hoorne) ajouta que, si le Roi donnait à ces séditieux la satisfaction qu'ils demandoient, en ôtant l'inquisition, moderant les placards, et accordant un pardon général, tout finirait par là.”

worden, als de reden van ongenoegen weggenomen zou zijn. De Landvoogdes kende Hoorne wel ongeveer. Aan Philips schreef zij, dat Oranje en Hoorne wel de meest ontevreden onder de Seigneurs waren, want behalve om andere oorzaken voelden zij zich bedreigd door de Koning, die een gelegenheid zou zoeken om hen te straffen¹⁾. Hoorne, meende zij, zou zeker wel te winnen zijn met vriendelijke brieven en vooral met een geldelijke tegemoetkoming²⁾. Volgens haar zou bij Hoorne het verzet niet zo diep zitten. De koning moest maar op zijn eergevoel werken, dan zou het wel terecht komen.

Dit gevoel van bedreigd te zijn en de tegenzin, waarmee Hoorne naar Brussel was gekomen, brachten hem op het idee om zich geheel los te maken van de koning. Hij overlegde daarover met Oranje en Mansfeld. Hij wilde het ordeteken, het collier de la Toison, aan de Koning terugzenden. Er kwam evenwel niets van, het was even een opwelling geweest vlak voor de dag, toen de edelen in groten getale onder geweldige belangstelling de hoofdstad binnenreden³⁾.

Een zekere spontaneïteit verleidde Hoorne wel eens tot woorden, die hij niet altijd volkomen kon verantwoorden. Hij was in geen geval een sluwe berekenaar. Morillon, de agent van Granvelle, bracht dan zijn uitingen, al of niet vergroot, aan zijn meester over. Zo zou Hoorne bedreigd hebben de Inquisiteurs zo nodig uit het venster te gooien, en zo zou hij het ook opgenomen hebben voor de edelen van het Compromis tegenover zijn broer Montigny⁴⁾. Maar groot zal die sympathie niet geweest zijn, want dan zou hij voor Margaretha niet van „les séditieux” gesproken hebben⁵⁾. Enkele dagen na de aanbieding van het request kwamen Oranje, Egmond en Hoorne voorbij het huis van Culemborg, waar een aantal edelen verzameld waren in vrolijkheid en gezang. Zij gingen er binnen om Hoogstraten te halen en werden er begroet met een heildronk en de roep: „Vive le Roy et les Gueux”. Hoorne werd er later van

1) CPh., T. I, p. 404 suiv..

2) Margaretha aan Philips, 21 juni 1566. „Je crois, que si Vostre Majesté lui donnoit la pension, qu'il avoit du temps qu'il estoit auprès d'icelle en Espagne, que l'appaisevoit pour une grande partie.” Suppl., T. II, p. 358.

3) CPh., T. I, p. 406; Strada, Ned. oorloge, Dl. I. blz. 272.

4) C Gr., T. I, p. 128, 203, T. II, p. 655. De getuigenissen van Morillon omtrent Hoorne moeten met grote voorzichtigheid gebruikt worden. Hij is er op uit om de graaf in een zo ongunstig mogelijk daglicht te stellen.

5) C Ph., T. I, p. 403.

beschuldigd dat hij hier niet tegen geprotesteerd zou hebben, maar hij verontschuldigde zich, dat hij toen nog helemaal niet wist wat die roep beduidde ¹⁾ en dit mogen wij er wel bijvoegen: Indien hij het geweten zou hebben, dan nog had die roep toen niet zo'n ongunstige klank als enkele maanden later, toen de beeldenstormers met deze kreet de kerken binnendrongen.

De toegeeflijkheid, aan de edelen betoond, leidde niet tot rust in het land, zoals Hoorne verwacht had. Integendeel. In de zomer werden overal op het land preken gehouden, zelfs in de steden. Het Avondmaal werd gevierd, de Doop werd bediend. De regering in Brussel stond machteloos. Maar het werd nog ernstiger: in augustus begon het werpen der beelden, eerst in het zuiden van Vlaanderen, maar snel als het gerucht, verspreidde het zich over het hele land. Hoorne was langer voor staatszaken in Brussel gebleven dan zijn bedoeling was en vertrok begin juli naar Weert. Margaretha riep hem weer terug allereerst om te overleggen over het tweede request van de Geconfedereerden, waarbij dezen o.a. verzochten om onder de bescherming van Oranje, Egmond en Hoorne geplaatst te worden. De plotselinge verwarring door de beeldenstorm en het ongunstige antwoord van Philips op het request van 5 April, vergrootten de moeilijkheden.

Hoe moest in deze chaos orde geschapen worden? Alle geoederen waren bewogen, van de Katholieken door angst, van de Hervormden door haat. De wildste geruchten deden de ronde, o.a. zou er een grote priestermoord voorbereid worden. Het was niet gemakkelijk om in deze troebele sfeer tot een weloverwogen beslissing te komen. Oranjes opvatting begon vastere vorm aan te nemen. Hij was van oordeel, dat de harten van de mensen niet door uiterlijke machtsmiddelen gedwongen konden worden ²⁾. Egmond bleef alles nog vanuit een politiek oogpunt beschouwen ³⁾ evenals Hoorne. Hoorne adviseerde Margaretha naar de rebelse plaatsen edelen te zenden, die niet moesten optreden tegen de preken, maar er voor moesten zorgen, dat de wapenen neergelegd

¹⁾ Resp., art. 22.

²⁾ Volgens een verslag van Assonleville zei Oranje in een samenspreking: „Que c'estoit une grande chose des coeurs et voluntez des hommes, qui ne se pouvoient forcer par nulle puissance extérieur.” CPh., T. I, p. 428.

³⁾ Egmond verklaarde in een onderhoud met Margaretha, „que la première chose à faire était de conserver l'Etat; que, ensuite, on s'occuperait des choses de la religion.” Margaretha aan Philips II, 18 aug. 1566. (CPh. T. I, p. 449).

werden en de orde hersteld werd ¹⁾. Edelen moesten dat doen, geen troepen, geen soldaten. Hoorne zag hier een bijzondere taak voor de adel, die gezagsdrager was, die tevens beschermer van het volk was en schakel tussen vorst en volk. En deze edelen moesten in de eerste plaats dan de orde herstellen en niet de preken verbieden. Consequent elimineert hij al het religieuze uit het geheel, als niet belangrijk. Wanneer men toe zou geven, dan zou men van al die kettters trouwe aanhangers van de Koning maken ²⁾. Iemand die zo sprak moest toch wel de schijn wekken geheel op de hand van de onruststokers te zijn. Margaretha verloor nu ook de hoop op een eventuele verandering van gezindheid bij Hoorne, want in woorden en daden hadden hij en Oranje zich tegen God en de Koning verklaard. Margaretha, de landvoogdes capituleerde. Zij zag in die wirwar van beeldenstormen en preken, van volksbewapening en dreigementen van priestermoord, geen andere uitweg dan in een akkoord met de edelen. Hierbij werden de preken toegestaan, zij het niet onvoorwaardelijk. Met tegenzin nam zij dit besluit. Zij droeg de uitvoering ervan op aan de seigneurs en gentilshommes.

Oranje werd naar Antwerpen gezonden, Egmond naar Vlaanderen en Hoorne naar Doornik om de orde te herstellen en de oude Kerk haar rechten te hergeven. Hoorne aanvaardde deze opdracht, mede om daarmee de belangen van zijn broer, de heer van Montigny, te kunnen behartigen.

VI. HOORNE IN DOORNIK

Margaretha had eerst de goed kerk- en koningsgezinde Heer van Hachicourt, oom van Hoorne, aangewezen voor de bezending naar Doornik. Maar Hoorne had hem er minder geschikt voor gevonden ³⁾, hetzij wegens de oude vete tussen Hachicourt en hem ⁴⁾, hetzij om zijn onwelwillendheid jegens de Hervorming. Misschien ook om beide redenen.

¹⁾ Rachtahl, *Wilh. v. Oranien*, T. II, S. 722.

²⁾ Hoorne verklaarde in een samenspreking met enkele edelen: „Si l'on ne leur (scil. les confédérés et les sectaires) donne la sureté et la satisfaction, qu'ils demandent, . . . l'on en fasse ensuite autant de tous ceux qui voudraient prendre la défense du Roi." Margaretha aan Philips II, 27 aug. 1566. (CPh., T. I, p. 453).

³⁾ Zo Hoorne in brief aan Montgny, 10 okt. 1566. (Suppl., T. II, p. 480).

⁴⁾ Philips van Montmorency, Heer van Hachicourt (overl. 23 dec. 1566), een broer van Hoornes vader Joseph betwistte zijn neef in een jaren lang proces het recht op de erfenis van Jan van Horn, Hoornes stiefvader. Deze had bij testamentaire beschikking (28 nov. 1540) zijn stiefzoon tot universeel erfgenaam benoemd.

De ontvangst van Hoorne in Doornik¹⁾ op vrijdagavond 30 augustus was werkelijk vorstelijk. Tachtig edelen en kooplieden kwamen hem buiten de stad ter verwelcoming tegemoet. De gehele bevolking, katholiek en hervormd, was uitgelopen om hem te begroeten. Vooral bij de ketters leefden hoge verwachtingen; hadden hun plaatselijke predikanten niet gezegd, dat de aanhangers van de nieuwe leer onder de hoge bescherming van Oranje, Egmond en Hoorne stonden? En deze laatste deed nu zijn intocht in hun stad. Verheugd riep men hem toe „Vive le roy, vive les Gueux”. Alles zou nu goed komen.

Toen Hoorne de opdracht van Margaretha ontving, kon hij niet beseffen welke moeilijkheden hem te wachten stonden. Wel had hij in de Raad van State het verslag gehoord over de beeldenstorm in Doornik, dat daar nog toegelicht was door de pensionaris, maar hij wist niet hoe diep de reformatorische beweging wortel geschoten had. In 1545 was de predikant Pierre Brully reeds bij een ontvluchtingspoging gegrepen en terechtgesteld. Haast jaarlijks werden er mensen wegens ketterij verbrand. Niemand minder dan Guido de Bray was er predikant geweest. De chanteries hadden in het begin van de zestiger jaren een laaiend enthousiasme verwekt. Gevangenen waren er bevrijd, preken waren er gehouden onder geweldige toeloop, vroeger buiten de stad, maar de laatste dagen ook binnen de muren. $\frac{4}{5}$ van de bevolking was de nieuwe leer toegedaan. Niet alleen handwerkslieden, talrijk in een industriestad als Doornik, maar ook rijke kooplieden, regeringsfunctionarissen, edelen en kleine burgers. Duizenden waren komen luisteren naar de preken van Ambrosius Wille, Peregrin de la Grange en anderen. 23 augustus was ook de beeldenstorm er losgebarsten, niets werd gespaard, zelfs de doden werden in hun graf niet met rust gelaten. Men preekte de nieuwe leer in een drietal parochiekerken. Daarenboven had de bevolking zich gewapend, uit vrees voor het garnizoen dat op het kasteel onder leiding van de Katholieke Moulbaix gehuisvest was. In deze gistende stad moest Hoorne zijn taak van pacificeren vervullen.

Hij kwam er met het hoogste gezag²⁾, als „Superintendent des-

¹⁾ Zie over Hoornes verblijf in Doornik A. Hocquet, *Tournai et le Tournaisis au XVIIe siècle*, Brux. 1906, en A. Pinchart, *Mémoires de Pasquier de la Barre et de Nicolas Soldoyer*, Brux.-La Haye 1859, T. I, 1865, T. II. Er zal niet telkens naar deze werken verwezen worden.

²⁾ De instructie is vermeld bij Hocquet, *Tournai*, p. 340 suiv., Pinchart, *l.c.*, T. I, p. 151 note 4, Ded., p. 478 svv., Suppl., T. II, p. 370 suiv..

dicts Chasteau, Ville et Cité de Tournay et du Tournesis". Allen, de magistraat, de commandant van het kasteel Moulbaix, de officieren en de inwoners, waren volledige gehoorzaamheid aan hem verschuldigd. Zijn taak was tweeledig: ten eerste de orde herstellen, ten tweede de tegenstellingen verzoenen. Hij was er bekleed met dictatoriale macht. Met deze macht was hij in de gelegenheid te tonen, dat op een politiek van toegeven, orde en rust noodzakelijk volgen.

Hoorne begon dan ook met het winnen van het vertrouwen van de bevolking. Niet alleen, dat hij niets zei van de roep, waarmee hij verwelkomd was (trouwens de roep: „Vive les gueux" was niet verboden), maar hij toonde zijn welwillendheid tegenover de bevolking nog sterker door zijn intrek te nemen bij de calvinistische koopman Jean Says, hoewel de Magistraat hem een verblijf bij een Katholiek aangeboden had. De twee verbonden edelen d'Esquerdes en Villers, beiden Calvinist, die in de stad waren om het akkoord uit te voeren, maakten direct van de gelegenheid gebruik en vestigden zich tegenover Hoorne, opdat zij gemakkelijk en vlug bij hem toegang konden hebben. Dit eerste optreden versterkte de hoge verwachtingen, die de bevolking koesterde. Hoorne ging op dezelfde weg nog voort. Bij een maaltijd, die 's avonds gebruikt werd in het „Hotel de Ville", onderhield hij zich op geanimeerde wijze met d'Esquerdes en Villers.

Op deze vriendelijk gebaren moesten daden volgen en ze volgden ook en droegen eenzelfde karakter. Zijn eerste taak was het lenigen van de sociale nood. Door de beeldenstorm en door de bewapeningen waren veel dagloners van hun werk weggebleven en derfden daardoor hun dagelijks inkomen. De predikant Ambrosius Wille had hen in de dagen van de beeldenstorm van eten en drinken moeten voorzien. Hoorne greep krachtig in. De geschonden kerkieraden, de vernielde relikwieën werden verkocht, deze konden toch niet meer gebruikt worden. Maar de opbrengst hiervan was niet voldoende om te helpen, er moesten bovendien een paar flinke leningen gesloten worden. De verkoop van kerkelijke goederen getuigde niet direct van grote piëteit voor het heilige voorwerp, nog minder leek het op een restauratie van de Katholieke godsdienst. Maar ook de magistraat, die in grote meerderheid Katholiek was, stemde met deze maatregel in, zo zij niet het advies er voor gegeven had. De komst van een compagnie soldaten onder seigneur de

Beauvoir, ter versterking van het garnizoen op het kasteel, had de bevolking een gevoel van onveiligheid gegeven. Hoorne wilde deze kiem van onrust wegnemen en gaf daarom de magistraat in overweging te adviseren deze compagnie heen te zenden, maar hij gaf tevens opdracht, dat van zijn aansporing geen acte gemaakt mocht worden. Hoornes optreden was wel wat wonderlijk, maar laat zich tóch verklaren. Hoorne wilde met deze politiek vooral een verzoening tussen bevolking en magistraat teweeg brengen. Wanneer het zou schijnen, dat het heenzenden van Beauvoir van de magistraat uitgegaan was, dan zou de bevolking weer enig vertrouwen krijgen in haar overheid. Daarbij kwam natuurlijk ook een persoonlijke reden. Hoorne wenste niet dat Margaretha wist, dat dit advies door hem, de superintendent van Doornik, was opgesteld. Hoornes tegemoetkomendheid ging wel heel ver – hij beroofde zichzelf van de militaire macht, die zonodig zijn bevelen kracht zou kunnen bijzetten. Tot de eerste ordemaatregelen behoorde ook het bevel tot inlevering van alle gestolen kerkelijke goederen, op straffe van de dood. Evenwel, deze ordonnantie had weinig succes, de predikanten weigerden de onder hen berustende kerksieradiën terug te geven ¹⁾.

Al deze maatregelen waren van weinig belang vergeleken bij de grote kwestie: De pacificering van de religieuze strijd. Margaretha's opvatting was bij Hoorne bekend. Zij wilde niet meer toegeven dan bij het akkoord met de edelen was toegestaan. Preken konden eventueel worden gehouden, wanneer ze reeds meer gehouden waren, maar altijd met ongewapende toehoorders en nimmer binnen de stad. In een brief van 1 september drukte ze Hoorne dat nog eens bijzonder op het hart ²⁾. Ook in deze kernkwestie overlegde Hoorne weer met de magistraat van Doornik. Op zichzelf was daar niet zoveel tegen te zeggen – Margaretha had er ook geen bezwaar tegen, maar de wijze waarop hij het deed, had allermint haar goedkeuring. Hoorne begon met te vertellen wat zijn opdracht was, n.l. de preken in de stad te doen ophouden, maar hij voegde er meteen aan toe, dat het niet verstandig zou zijn deze last onmiddellijk op te volgen wegens de nog aanwezige onrust onder de bevolking. Met een zodanig advies voor ogen kon de magistraat niet anders, dan een clemente raad geven aan de Superintendent. Zij

¹⁾ Ordonnantie van 4 Sept. 1566. (Ded., p. 432 svv., CM., T. V, p. 384.).

²⁾ Ded., p. 333.

besloot dan ook dat het het beste was, dat alle kerken weer voor de Katholieke godsdienst zouden worden ingericht, maar dat het aan de aanhangers van de nieuwe leer vergund zou worden om gedurende de wintermaanden hun preken binnen de stad te houden.

In deze geest kondigde Hoorne 3 september een ordonnantie af ¹⁾. De aanhef van de afkondiging was heel eigenaardig ²⁾. Hoewel Hoorne als superintendent het hoogste gezag bekleedde en hoewel hij alle beslissingen persoonlijk kon nemen, betrok hij in de beginwoorden als mede-afkondigers niet alleen de magistraat en de baljuw (dat was nog daar en toe), maar ook de beide Calvinistische gentilshommes d'Esquerdes en Villers, ofschoon zij van de Landvoogdes geen speciale opdracht in Doornik bezaten ³⁾. De Graaf probeerde hierdoor zijn gezag te versterken en de publikatie te doen gehoorzamen. De inhoud kwam ongeveer overeen met het advies van de magistraat, maar was in verdraagzamer termen gesteld. Aan de bewoners werd toegestaan „librement et sans aulcune répréhension” de preken van de predikanten bij te wonen, maar alleen op die plaatsen welke door de Graaf van Hoorne zouden worden aangewezen. In soortgelijke termen werd aan de Katholieken de vrijheid gegeven om „librement et sans aulcune moleste ou destourbier” de oude Rooms-Katholieke godsdienst uit te oefenen ⁴⁾.

Deze ordonnantie zou de schijn kunnen wekken alsof Hoorne de tolerantiegedachte zou voorstaan: immers aan beide religies werd vrijheid van godsdienst toegezegd. Maar, het was geenszins Hoornes

¹⁾ Ded., p. 430 svv.

²⁾ Deze aanhef luidt: „L'on vous fait assavoir par hault et puissant seigneur messire Philippes de Montmorency, conte de Hornes, admiral de la mer, chevalier de l'ordre etc., commissaire député par leur Majesté et Altèze avecq les seigneurs d'Esquerdes et de Villers icy présent sur le fait de la pacification des troubles advenus naghaires en ceste ville.”

³⁾ Deze beide edelen waren 27 aug. in Doornik verschenen met de mededeling dat zij door Margaretha afgevaardigd waren om orde op zaken te stellen. Zij konden zich evenwel niet schriftelijk legitimeren voor de Magistraat. 30 augustus, de dag van de aankomst van Hoorne, gelastten Moulbaix en Beauvoir de beide edelen de stad te verlaten. Hoorne zegt in zijn Resp. (art. 40) pas 8 à 10 dagen van later dit bevel te hebben gehoord. Hoe dit ook zij, zij waren in de stad gebleven en bevonden zich veel in de nabijheid van Hoorne. d'Esquerdes vlucht bij de komst van Alva naar het Noorden. Villers wordt 25 april 1568 bij Daelhem gevangen genomen en 2 Juni 1568 op Place du Sablon te Brussel onthoofd.

⁴⁾ De zinsnede betreffende de nieuwe religie luidde: „Il sera loisible à tous et chascuns des manans et habitans de ladicte ville, de librement et sans aulcune répréhension soy trouver es presches quy se font par les ministres de la religion nouvelle et ce ès lieux et places qui de brief par l'excellence du dict conte de Hornes se polront choisir et députer tant seullement.”

bedoeling om de tolerantiegedachte in Doornik te verwerklijken. Door de nood gedwongen had hij zover moeten gaan. Voor hem was de tolerantie niet het doel waarnaar hij streefde, hij verleende slechts vrijheid van godsdienst om daarmee de rust en de orde in de stad te kunnen herstellen. Het liefst wenste hij helemaal geen preken toe te staan. Zo schreef hij mismoedig aan Viglius: „J'ayme-roye trop mieulx qu'il ne fust besoing admettre nulles presches, mais estant forcé, y vouldroye donner quelque ordre" ¹⁾. En aan de Landvoogdes had hij al een paar dagen eerder geschreven, toen de zaken in Doornik hem te machtig dreigden te worden, dat hij heel wat liever een andere opdracht zou hebben want, zo schreef hij: „ce n'est ma profession de me entremectre es matièrès de la religion, et vouldroye que Votre Altèze y envoyoit ung personnaige plus qualifié et de plus grand scavoir" ²⁾. Reeds in het begin van zijn werk was hij zijn opdracht beu. Zijn welwillende politiek vloeit niet voort uit een bij hem levende tolerantiegedachte, maar uit innerlijke zwakte en uit onbekendheid met religieuze zaken.

Margaretha was geenszins ingenomen met het gedrag van Hoorne. Ze was er over ontstemd, dat hij in de afkondiging ook de beide gentilshommes betrokken had; ze was van menig, dat de publikatie van 3 september volstrekt niet in overeenstemming was met het akkoord met de edelen gemaakt. En het meest wekte nog haar toorn op, dat de ketters nog de moed gehad hadden om het gebruik van kerken te vragen. Ze was niet van plan om verder te gaan dan het akkoord. Hoorne behoefde er niet op te rekenen dat zij ooit het preken binnen de stad zou toestaan ³⁾. Hoorne geraakte zo in een wel heel moeilijke impasse: aan de ene kant de toorn van de Landvoogdes, aan de andere kant de aandrang van de Calvinisten, die precies wilden weten waar ze aan toe waren. Hoorne bleef bij de Landvoogdes aandringen op het toelaten van preken binnen de stadsmuren. Het baatte niet, zij was niet te bewegen, zelfs niet toen

¹⁾ Ded., p. 402 (Hoorne aan Viglius, 4 sept. 1566) Fruin en Bakhuizen van den Brink hebben er al op gewezen dat de Deduction voorzichtig moet worden gebruikt; nog sterker geldt dit voor de Nederlandse vertaling *De Bewysinghe van de onschult van myn Heere Philips Baenreheere van Montmorency, Grave van Hoorne*, sept. 1568. Zo wordt uit deze brief van Hoorne aan Viglius in *Bewysinghe* een passage weggelaten, waarin Hoorne schrijft, dat hij aan de Landvoogdes niet alles precies heeft geschreven.

²⁾ Hoorne aan Margaretha, 1 sept. 1566. (Pinchart, *Mémoires P. de la Barre*, T. II p. 378).

³⁾ Margaretha aan Hoorne, 7 sept. 1566. (CM., T. V, p. 387 svv., Ded., p. 336-339). In *Deduction* is een belangrijke passage betreffende het misnoegen van Margaretha over de publikatie van 3 sept. 1566 weggelaten.

de pensionnaris van de stad, Du Chambge in Brussel verscheen om de situatie uiteen te zetten (10 september).

Zo was Hoorne wel genoodzaakt iets van zijn beloften terug te nemen. Hij slaagde er 16 september in om een tussenweg te vinden. Hij wist de Calvinisten zover te krijgen, dat zij er in toestemden om de preken in de toekomst buiten de stad te houden. Daar zouden dan een aantal kerken worden gebouwd. Evenwel, en dit was Hoornes concessie: De Calvinisten zouden, zolang de kerken nog niet klaar waren, hun preken binnen de stad mogen houden in een daarvoor aangewezen gebouw ¹⁾. Maar ook hiervoor kon Hoorne de toestemming van de Landvoogdes niet krijgen. Hij had het nu bij haar geheel verkorven. Ze nam amper de moeite om serieus op de artikelen, die hij met de ketters had gemaakt, in te gaan, terwijl ze wel bij Philips de Graaf allerlei beschuldigingen naar het hoofd slingerde. Hoorne begon zich onzeker te voelen, hij wist niet meer wat hij moest doen ²⁾. Vooral niet, toen de Calvinisten onder aanvoering van predikant Wille, koopman Nicolaas Taffin en anderen, toch niet met de overeengekomen artikelen konden instemmen. Zij wensten de woorden „l'exercice de leurs presches" veranderd te zien in „l'exercice de leur religion". Zij wilden een volledige vrijheid van godsdienstoefening met Avondmaalsviering en Doopsbediening, en ook het recht om hun doden te begraven en de huwelijken te sluiten. Hoewel de Graaf zich heftig tegen deze nieuwe eisen verzette, moest hij uiteindelijk toch iets toegeven: in Doornik zou op dezelfde wijze gehandeld worden als in de steden van Vlaanderen en Brabant, waar de preken toegestaan waren.

Hoorne zocht een uitweg, hij conformeerde zich aan de maatregelen die Egmond en Oranje in hun gebied genomen hadden. Hij durfde zelf geen verantwoordelijkheid op zich te nemen. De magistraat, zich gesterkt wetend door de landvoogdes en geheel katholiek, tekende tegen de toevoeging aan de artikelen protest aan. De ketters waren echter evenmin bevredigd. Zij kwamen dadelijk met nieuwe wensen. Zij wilden de hun toegestane kerken op kosten van de stad laten bouwen, aangezien het grootste gedeelte van de

¹⁾ Ded., p. 434-438.

²⁾ Zie over Hoornes onzekerheid Ded., p. 368, Suppl. T. II, p. 439, 499-506, CM., T. VI, p. 11 suiv.. In dezelfde tijd had Margaretha Moulbaix door een nieuwe eed aan zich verbonden.

bevolking de nieuwe leer was toegegaan. Een verzoek daartoe werd door de magistraat afgewezen met de toezegging, dat zij 40 livres gros zouden krijgen als de kerken gereed waren. Zij gooiden het toen over een andere boeg en verzochten een collecte onder de bevolking te mogen houden. Maar de magistraat gaf alleen toestemming onder eigen mensen te collecteren. Hoorne dacht er anders over. Hij stond hun toe zowel onder Protestanten als onder Katholieken gelden bijeen te brengen. Dit gaf natuurlijk moeilijkheden, omdat in de toenmalige constellatie de Katholieken bezwaarlijk hun giften konden weigeren. Hoorne was weer eens gewicht voor de eisen van de ketters. Terwijl de magistraat langzamerhand een flinkere houding ging aannemen, kwam Hoorne meer en meer aan de kant te staan van de Hervormden. Toen hij in Doornik kwam, stond hij door het gezag dat hem was verleend, boven de tegenstellingen, maar doordat hij zich teveel met de partijen inliet, geraakte hij deze bijzondere gezagspositie kwijt.

De regeling van de godsdienstvrede was wel de voornaamste kwestie, waarmee Hoorne te maken had, maar daarnaast waren er toch ook nog andere zaken, die zijn aandacht opeisten. Op de een of andere manier was het gerucht in omloop gebracht, dat er in de kathedraal een kostbare schat verborgen zou zijn. Men wilde deze opsporen, want in de moeilijke septemberdagen kon men uitstekend enig geld gebruiken. De hervormden ijverden er zeer voor en Hoorne gaf toestemming, dat men in de kathedraal zou gaan graven om die schat te vinden. Kanunniken hielden daarbij toezicht, opdat er niet gestolen zou worden en de fundamenten van de kerk niet aangetast zouden worden. Margaretha gaf Hoorne meer dan eens haar ongenoegen hierover te kennen, maar het duurde tot het eind van de maand, voordat Hoorne bevel gaf de opgravingen te staken. Er was niets gevonden.

De aanwezigheid van de vrouw van Montigny, Helène de Melun en haar moeder, de Prinses van Epinay op het kasteel van Doornik, was ook iets, dat de verstoordheid van de landvoogdes verwekte. Het kasteel onder bevel van de koningsgezinde Moulbaix was immers de enige plaats in de stad, waar de ketters geen invloed hadden. En nu liepen de aanhangers van de nieuwe leer in en uit bij hun Vrouwe, alsof zij er thuis behoorden. Hoorne moest haar gelasten de stad te verlaten, maar hij meende dit tegenover de gouverneursvrouw, zijn schoonzuster, niet te kunnen doen.

Belangrijker dan deze beide zaken was de vrijlating van een aantal gevangenen en de aandrang bij de gouverneur van Atrecht om een tweetal Doornikse burgers de vrijheid te hergeven. Deze zaak werd hem later in het proces ook ten laste gelegd. In Doornik werd er ook al tegen geprotesteerd door de pensionnaris Jacques le Clercq. Hoorne merkte hiertegen op, dat het straffen van de ketters nieuwe grote verwarring in de stad zou veroorzaken en bovendien dat de landvoogdes de vroeger begane kerkschendingen niet wilde straffen, omdat het plakkaat alleen betrekking had op de toekomstige overtredingen ¹⁾).

Het bevelhebberschap in Doornik bracht Hoorne ook in contact met de Hervormden van de omgeving. De Kerk van Valenciennes, die de Kerk van Doornik als haar moederkerk beschouwde, richtte zich geheel naar haar. Ze vroeg meer dan eens advies, niet alleen aan de plaatselijke predikanten, maar ook aan Hoorne. In zijn omgeving bevond zich ook de grote propagandist van de Hervorming, Gilles le Clercq. Hoorne nam hem zelfs in zijn dienst, hetgeen toch wel geen ander doel zal gehad hebben dan sympathie te winnen en daardoor de orde te herstellen. De Graaf gaf eind september die van Valenciennes de raad zich naar de wil van Noircarnes, die van Margaretha de opdracht had gekregen de stad te pacificeren, te schikken. Maar Gilles le Clercq zond over deze brief direct een waarschuwing heen, dat het niet in de bedoeling van de Graaf lag, dat men Noircarnes in alles absoluut gehoorzaamde. Dit had de Graaf hem verzekerd, maar hij wenste niet, dat deze mening van hem algemeen bekend zou worden. Hier dezelfde politiek van compromis en toegeven ²⁾).

Verder waren er ook moeilijkheden in St.-Amand, een plaatsje gelegen in het Doornikse. De leider was daar de predikant Cateux. Evenals in Doornik, gelastte Hoorne, dat daar de beide godsdiensten vrij werden uitgeoefend. In het proces kreeg hij daar-

¹⁾ Pinchart, *Mémoires de la Barre*, T. II, p. 203 suiv.

²⁾ Hoe nauw de betrekking tussen Hoorne en Le Clercq geweest is, valt moeilijk te zeggen. Volgens Pérégrin de la Grange volgde Le Clercq de groten als Oranje en Hoorne (Ch. Paillard, *Interrogatoires politiques de Pérégrin de la Grange*, in: *Bulletin historique et littéraire de la Société de l'histoire du protestantisme français*, 1879, T. XXVIII, p. 224). Ook schijnt Hoorne Le Clercq bij een acte in dienst genomen te hebben. (CM., T. VI, p. 323 suiv.; Bakhuizen van den Brink, *Studiën en Schetsen*, Dl. V, blz. 126, 133). Toch mogen we deze verbintenis niet overschatten. Le Clercq had wellicht deze acte nodig om zijn gezag te vergroten en Hoorne zocht nu via Le Clercq de sympathie van de Calvinisten te verkrijgen.

daarover iets te horen, maar dat het hem werkelijk om de orde te doen was, bewees hij, toen een bende van 200 man dreigde een nieuwe beeldenstorm te doen ontstaan. Hij beval de plaatselijke officier Groenevelt de ketters aan te zeggen ogenblikkelijk het gebied te verlaten, anders zou hij hen met een gewapende macht verjagen. Groenevelt voerde de opdracht uit en de bende verdween.

Met Egmond en Oranje hield Hoorne contact. Midden september had hij met eerstgenoemde een bespreking in Kortrijk en begin oktober vond de samenkomst van alle drie seigneurs te Dendermonde plaats. Het resultaat was niet erg bevredigend. Brieven over de gezindheid van de koning zouden aanleiding kunnen zijn om zich geheel aan de kant van de Hervorming te plaatsen. Maar Egmond wilde in geen geval tegen de bevelen van de koning handelen en ook van Hoorne zal geen sterke aandrang tot gewapend verzet zijn uitgegaan. Ook na Dendermonde bleef alles bij het oude. Hoorne keerde via St.-Amand (om daar enkele zaken op orde te stellen) naar Doornik terug, waar hij 5 oktober aankwam.

Hoorne was de langste tijd in Doornik geweest. Margaretha had al meer dan eens aangedrongen om naar Brussel te komen, maar hij had dit steeds geweigerd, omdat hij voelde dat hij in Doornik nog niet gemist kon worden. De graaf wilde alleen vertrekken, wanneer er een plaatsvervanger zou komen. Hij wilde de stad niet in wanorde achterlaten. Dit was in strijd met zijn adellijk plichtsbef en met zijn trouw aan de Koning. Toen de Calvinisten hoorden van zijn aanstaand vertrek, verzochten zij hem te blijven. Zij voelden zich ernstig bedreigd door de commandant van het kasteel, Moulbaix. Hoorne poogde hun ongerustheid weg te nemen, maar toen hij er niet in slaagde, probeerde hij Moulbaix de verzekering te doen geven, dat hij tijdens zijn afwezigheid geen nieuwe troepen zou opnemen. Moulbaix weigerde deze belofte, tot grote toorn van Hoorne, die over deze duidelijke ongehoorzaamheid zijn beklag deed bij de Landvoogdes. Maar Margaretha stond aan de zijde van de militair. Desnoods zou hij mogen verklaren, schreef ze, dat binnen 3 of 4 dagen na het vertrek geen wijzigingen in de toestanden zouden worden aangebracht. Margaretha's houding hierin is zeer te laken. Zij had Hoornes gezag danig ondergraven, door reeds half september Moulbaix een speciale eed te laten afleggen, waarbij hij onttrokken werd aan het absolute gezag van Hoorne. Na deze belofte vertrok Hoorne.

Hoewel Hoornes optreden in Doornik de goedkeuring van Margaretha niet kon wegdragen, was hij er toch in geslaagd een grote mate van rust in de stad terug te brengen. De volksbewapening van 6000 man had hij teruggebracht tot enkele honderden, waardoor velen weer aan hun werk konden gaan. De kerken waren weer aan de Katholieken teruggegeven. Donderdag 26 september was de eerste mis weer in de kathedraal gelezen. Met de aanhangers van de nieuwe leer was een akkoord gemaakt, waarbij zij heel wat van hun eisen lieten varen. Dit waren toch vrij behoorlijke resultaten. Maar het grote doel, dat hij zich had gesteld, de volledige rust in de stad, had hij niet bereikt. Daarom was hij gebleven, hoewel hij de zaken beu was: De toestanden waren hem te ingewikkeld en van die religietwisten had hij helemaal geen verstand. Hij had gepoogd de sympathie van de hervormden te winnen, maar persoonlijk had hij voor de aanhangers van de nieuwe leer weinig achting. Hij beklagde zich er over bij Margaretha, dat zij zo kwaaddenkend waren en dat ook bij de hervormden zijn diensten weinig gerespecteerd werden. Vol vertrouwen was hij in de stad gekomen – hij vertrok teleurgesteld. De bevolking had hem toegejubeld bij zijn komst, maar na 7 weken zagen zij hem gaan met gemengde gevoelens. Morillon gaf wellicht vrij goed de algemene stemming weer, toen hij aan Granvelle schreef, dat het optreden van Hoorne niet aan de verwachtingen had beantwoord ¹).

VII. LAATSTE LEVENSJAREN EN DOOD

Hoorne keerde naar Weert terug, blij van die ingewikkelde zaken af te zijn. Hij wenste, dat hij nooit aan de oproep van Margaretha gehoor had gegeven ²). Maar toen hij eenmaal in de staatszaken zat, kon hij zich er niet meer uit losrukken; de onstuimige gebeurtenissen sleepten hem mee, omdat hij in de aanhangige kwesties geen eigen standpunt had. Doordat Margaretha hem onvoldoende steunde, kwam hij nog meer aan de kant van de hervormden te staan.

Terug in Weert nam hij direct maatregelen om de Katholieke godsdienst te herstellen, hoewel op voorzichtige wijze. Hij gelastte de kloosterlingen weer de mis te lezen, zij deden het, hoewel ze bang

¹) 3 nov. 1566, (CGr., T. II, p. 84).

²) Hoorne aan Montigny, 20 jan. 1567, Ded. p. 388.

waren voor nieuwe beeldenstormen. Ook steunde hij de bevolking van Nederweert in haar verzet tegen de nieuwe leer ¹⁾, hoewel zijn vrouw hiervoor persoonlijk werkzaam was. Later in juli 1567 verlangde hij zelfs van de Weertenaren schadevergoeding voor de kerkvernieling ²⁾. Maar het is niet waarschijnlijk dat hier alleen zuiver religieuze ijver heeft gewerkt. De slechte financiële toestand van de graaf zal wel mee zijn gedrag hebben bepaald.

Met de Zuidelijke Nederlanden bleef Hoorne in betrekking staan, evenwel niet meer dan nodig was. Hij schreef eind oktober nog van Brussel uit een opwekking aan de bewoners van Doornik, dat zij zich rustig zouden houden ³⁾. Hij vertelde er meteen bij, dat hij niet meer bij de Landvoogdes kon bereiken. Hoorne was verontwaardigd over haar gedrag. Hij zond zelfs een gezant naar Spanje om zich over haar te beklagen. Hoorne was ontstemd over de Landvoogdes, die hem in Doornik danig had tegengewerkt door Moulbaix te steunen tegen hem. Tijdens zijn verblijf aldaar had hij reeds een gezant naar Spanje gezonden om zich bij de Koning te beklagen over Moulbaix ⁴⁾. Ook was hij meer dan ontevreden over Philips; deze had nog steeds niet zijn secretaris De Laloo met een antwoord terug gezonden.

Het is licht te begrijpen dat Hoorne in deze ontstemming, wanneer hem een advies werd gevraagd, niet altijd de raad gaf zich strikt aan de bevelen van de Koning en de Landvoogdes te houden. Toen dan ook in november 1566 (de Graaf was in St. Antoing, om de doop van het zoontje van zijn broer Montigny bij te wonen) daar een aantal edelen en burgers van Valenciennes bij hem kwamen om advies, betoonde hij hen weer zijn vroegere welwillendheid en zei, dat wanneer zij de stad nog drie weken konden houden tegen de bedreiging van Noircames, er dan redding voor hen zou zijn ⁵⁾. Voor deze toezegging was reden, want er liepen geruchten, dat er zich in Vlaanderen troepen concentreerden om de stad te ontzetten. Hoorne had daar stellig van gehoord en met het oog daarop sprak hij de bewoners moed in. Maar er was meer. In begin december bevond Hoorne zich in Antwerpen, waar hij confereerde met Lodewijk

1) Creemers, *Kronyk Maria-Wijngaard*, blz. 180 vlg..

2) CGr., T. II, p. 531.

3) 26 okt. 1566, (Ded. p. 412 suiv.).

4) CPh. T. I, p. 475.

5) Resp., art. 61, 62, 63; CGr., T. II, p. 145, 347, 659.; *Bulletin Protestantisme français*, 1879, T. XXVIII, p. 61 suiv., p. 227 suiv.; Rachfahl, *Wilh. v. Oranien*, T. II, S. 822-225; L. A. van Langeraad, *Guido de Bray*, Zieriksee 1884, blz. LIII vlg.

van Nassau en andere edelen over de hulp aan Valenciennes ¹⁾. De tijd was gunstig, want had niet juist de Synode van de Calvinisten (ook in Antwerpen gehouden) besloten, dat gewapend verzet geoorloofd was? Er werden plannen gemaakt, die echter door de loop der gebeurtenissen niet gerealiseerd konden worden. Wel hadden zich benden gewapend, die oprukten naar de bedreigde plaatsen Doornik en Valenciennes. Ook Hoorne werd genoemd bij de aanwerving, als hoge beschermer. Stellig ten onrechte. De benden werden eind december bij Waterloo en Lannoy verslagen. De steden Doornik en Valenciennes, de bolwerken van het Calvinisme, werden door Noircarmes ingenomen, gepacificeerd en geterroriseerd.

Hoorne ging naar Weert, nu geheel moedeloos. Hij had op het laatst een zekere activiteit aan de dag gelegd, maar de resultaten waren onbevredigend. Aan Montigny schreef hij in die dagen, dat hij wel gewild had, dat hij zich nooit met de zaken ingelaten had, sinds hij zijn secretaris De Laloo naar Spanje had gezonden. Hij schreef tevens, dat hij niets definitiefs met die van Doornik overeen gekomen was en dat hij van mening was, niets tegen de Koning te hebben gedaan. Dit laatste schijnt ons wel zeer onoprecht, maar voor Hoornes besef was het toch eerlijk. Immers als Ridder van het Gulden Vlies bezat hij een zekere zelfstandigheid. Hij was de bemiddelaar tussen Koning en volk. Daarom, al schenen zijn daden in te druisen tegen de rechtstreekse bevelen van de Koning, was hij toch niet ongehoorzaam, maar vervulde hij zijn taak van bemiddelaar ²⁾. In dit besef werkte hij ook de volgende maanden. Samen met Oranje zocht hij weer contact met Egmond om deze over te halen tot hun standpunt, maar deze poging liep op niets uit ³⁾. Ook met de Calvinisten en edelen bleef hij in betrekking. Zo liet hij Thoulouse waarschuwen voor de komende aanval ⁴⁾. De positie van Hoorne was wel heel eigenaardig geworden. De Calvinisten in Doornik en Valenciennes beriepen zich op hem, de leiders van de gewapende ketterbenden wierven onder zijn naam hun soldaten aan, met de verbonden edelen als Lodewijk van Nassau en anderen

¹⁾ Rachfahl, *Wilh. v. Oranien*, T. II, S. 806; van Langeraad, *G. de Bray*, blz. 72 noot 1; CPh., T. I, p. 492 suiv..

²⁾ Hij schrijft: „Car sommes ceux, qui desirons autant le service et grandeur de nostre Maistre comme nulles autres. Mais desirons aussi le repos et conservation des subjects et estats de sa Majesté.” Ded., p. 408.

³⁾ Rachfahl, *Wilh. v. Oranien*, T. II, S. 854.

⁴⁾ CM., T. VI, p. 328.

had hij samenkomsten. Dit alles moest natuurlijk de grootste argwaan wekken in Brussel.

Dit gedrag van Hoorne werd nog geaccentueerd door de weigering van de eed, die Philips ook van hem vroeg. Egmond weigerde aanvankelijk eveneens, hij was verontwaardigd dat de Koning dit van hem durfde vragen, maar na enige tijd bezweek hij toch voor de druk die op hem werd uitgeoefend. Voor Hoorne was het afleggen van de eed nog moeilijker: te diep was hij doordrongen van de ideeën van de ridderschap. Een nieuwe eed betekende voor hem een verloochening van heel zijn vroeger bestaan. Een nieuwe eed maakte zijn eerste krachteloos. Nooit en te nimmer zou hij zich daartoe lenen. Hij had zijn woord één keer gegeven, dat moest voor de Koning voldoende zijn. Margaretha bleef hem op het onjuiste van zijn houding wijzen. In een onderhoud met zijn zuster, de vrouw van Mansfeld, en Robles, hield de laatste, na eerst een stortvloed van woorden van de vertoornde graaf over zich te hebben laten heengaan, Hoorne zijn zwaard voor en stelde hem voor de keuze dit zwaard te gebruiken in dienst van de Koning of tegen hem of te wel vazal te zijn of rebel. Voor deze chevaleresque vraagstelling zwichtte toen Hoorne. Hij legde de eed af ¹⁾.

Dit was het keerpunt. De beslissing was gevallen. Lang had Hoorne niet geweten, welk standpunt hij moest innemen in de nieuwgroeiende maatschappij. Kiezen voor de oproerigen? Maar dat betekende ontrouw aan de Koning en verloochening van zijn adeltraditie. Of kiezen voor de Koning en de eed afleggen, maar dat betekende eveneens verloochening van het ridderideaal. De Koning wenste geen vazal, maar een onderdaan.

Na de eedaflegging bleef Hoorne nog even in Brussel. Margaretha wees hem zijn plaats aan in de Raad van State, maar hij stelde er geen prijs meer op. Hij verliet de hoofdstad om op zijn landgoed „in de woestijn” gelaten af te wachten, wat komen zou.

Maar nog eens werd hij vandaar weggeroepen, nu door Alva. Zijn gevangenschap was er het gevolg van, eerst in Brussel, dan in Gent. In deze tijd kwam zo af en toe nog eens zijn adeltrots naar voren. Aanvankelijk weigerde hij de tenlastelegging te beantwoorden maar later verdedigde hij zich op de aanklacht, waarbij hij evenwel zich de rechten van de orde van het Gulden Vlies voorbehield.

¹⁾ CM., T. V, p. 273, 343; T. VI, p. 187, 218, 221, 231, 233; CPh., T. I, p. 515; CGr., T. II, p. 315, 366, 379 suiv., 396 suiv.; Rfbg. p. 233, 237 suiv..

De hoofdbeschuldiging tegen Hoorne was die van majesteitsschennis. Wel werd hem voor de voeten geworpen, dat hij te zachtmoedig tegen de ketters was opgetreden, maar deze aanklacht werd ingevoegd in de grote beschuldiging *laesae Majestatis*. Hoorne was niet wegens ketterij gevangen genomen. Vandaar, dat we bij Hoornes processtukken ook weinig gegevens vinden over zijn religieuze gezindheid. Slechts af en toe kwam deze even ter sprake. Zo bevestigde hij in art. 38, dat hij al dat gene dat hij kon doen, gedaan had om de Katholieke religie te onderhouden, maar in zijn eerlijkheid voelde hij wel dat zijn optreden niet in overeenstemming was met de wil van de Koning. Daarom voegde hij er aan toe dat geestelijke vorsten het ook moeilijk hadden met de kerkelijke zaken en dat het niet zijn dagelijks werk was zich met religiekwesties bezig te houden.

Zijn eigen verdediging, die van zijn advocaten, de pogingen van familie en vrienden richtten niets uit. Het beroep op de rechten van de Orde van het Gulden Vlies hielp niet. Philips meende dat Hoornes beroep van zijn waardigheid van Duits Rijkvorst op een vergissing berustte ¹⁾.

4 juni 1568 werd het vonnis door Alva getekend en de daarop volgende dag, de zaterdag voor Pinksteren, voltrokken eerst aan Egmond, daarna aan Hoorne. Beiden zijn Katholiek gestorven. Van Egmond staat dit vast, maar van Hoorne kwam er een gerucht in omloop dat hij niet-katholiek gestorven zou zijn. De grote welwillendheid aan de ketters betoond, heeft hiertoe stellig aanleiding gegeven. De Protestantse gezindheid van zijn vrouw en zijn moeder zullen de geloofwaardigheid ervan hebben vergroot. Maar wij mogen Morillon geloven, de man die er op uit ging om waar hij maar kon, kwaad van Hoorne te zeggen. Deze kwaadspreker moest verklaren dat Hoorne Katholiek gestorven was, „contre son naturel”, voegde hij er spijtig aan toe ²⁾.

Philips van Montmorency, graaf van Hoorne, Ridder van het Gulden Vlies, stierf niet als martelaar van de irenisch-erasmiaanse wereldbeschouwing, maar wel als martelaar van het ridderideaal. Het ridderideaal, dat hij vrijwel zijn gehele leven trouw geweest was, maar dat hij niet meer kon verwerklijken in de nieuwe maatschappij. Ook Oranje heeft zijn keuze moeten bepalen; hij heeft, geleid

¹⁾ CPh., T. I, p. 600, note 2.

²⁾ CGr., T. III, p. 260.

door zijn karakter, door zijn intuïtie en door de omstandigheden zijn adeldom kunnen vergeten en heeft gekozen voor die richting, die de toekomst had, de burgerlijk-democratische. Hoorne heeft ook gekozen, maar te laat en verkeerd. Dit betekende voor hem de dood. Nog eens: Hoorne en de Hervorming. Neen, er was geen innerlijke correlatie tussen deze twee. Als edelman heeft Hoorne nooit begrepen wat de religie in het menschenleven kan betekenen, hoezeer hij zich ook welwillend betoonde tegen de aanhangers van de nieuwe leer. Op hem kunnen we tenvolle de woorden toepassen, die Oranje vanuit Duitsland schreef over de edelen in de Nederlanden: „obwohl noch andere herren in dissen länden seindt, denen die Freiheit dieser länden lieb ist, gehen ihnen doch diese gemeine Religionssachen nicht recht zu herzen, sondern nemen sich derselbigen fast halbsinnig an, dass wir nicht sehen können, wie die guthen Leuten geholffen und die religion erhalten werden" ¹⁾).

Enschede.

¹⁾ G. Groen van Prinsteren, *Archives*, T. III, p. 38.